

Tomo Vukšić
Vrhbosanska katolička teologija
Sarajevo

UDK/ 257(497.6) "19"

373(497.6) "19"

Primljeno: 2001. godine

Izvorni znanstveni članak /

Original scientific paper

POGLED NA KATOLIČKO ŠKOLSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI U XX. STOLJEĆU

Solidni temelji katoličkom školstvu u BiH–u udareni su u dva posljednja desetljeća XIX. st., tj. za vrijeme austrougarske uprave u ovim krajevima. Nekoliko redova časnih sestara upravo tada započinje širiti mrežu svojih osnovnih škola, smještenih uglavnom u većim gradovima i mjestima. Uz to, osnivaju i vode također 11 viših djevojačkih škola te nekoliko stručnih. Od posebne je pak važnosti bila Učiteljska škola za djevojke (1882.–1945.) u Sarajevu, prva učiteljska škola u BiH–u uopće, koju su vodile sestre Kćeri Božje Ljubavi.

Neizmjeno važne bile su također tri klasične gimnazije koje je osnovala i vodila Katolička crkva: Nadbiskupska klasična gimnazija u Travniku, Franjevačka klasična gimnazija u Visokom i Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu te tri visoke filozofsko–teološke škole: Vrhbosanska u Sarajevu, čijim osnivanjem 1890. započinje visoko školstvo u BiH–u, Franjevačka teologija u Sarajevu i Franjevačka bogoslovija u Mostaru.

Sve te škole, koje su desetljećima vrlo uspješno djelovale, osim franjevačke gimnazije u Visokom i Franjevačke teologije u Sarajevu koje su nastavile djelovati i poslije 1945., zabranjene su za vrijeme komunističke vlasti i sva njihova imovina je nacionalizirana, a profesori i đaci rastjerani ili poubijani. Nakon što je sarajevski nadbiskup morao otkupiti nekad vlastitu zgradu Teologije u Sarajevu, Vrhbosanskoj teologiji je bilo dopušteno obnoviti rad tek 1969., a Nadbiskupska je gimnazija u Travniku, nakon što su Crkvi dijelom dani na uporabu njezini nekadašnji prostori, oživjela istom

1998., u posvema drugom obliku, kao dio Katoličkoga školskoga centra.

Naime, od 1994. Crkva otvara katoličke školske centre u sastavu kojih djeluju osnovne i različite srednje škole (gimnazija, medicinska, tehnička), a dosada su takvi centri osnovani u Sarajevu, Travniku, Tuzli, Zenici, Žepču i Konjicu.

Ključne riječi: katoličko školstvo, povijest školstva, Bosna i Hercegovina, XX. stoljeće

Dobro je poznato da je opća, pa i kulturna, zaostalost naroda u BiH–u još dugo poslije prestanka turske vladavine ovim krajevima (1463.–1878.) bila vrlo velika. Jedan od podataka, koji vrlo zorno može dočarati stanje opće neprosvijećenosti stanovništva cijelo vrijeme dominacije otomanskih gospodara, jest činjenica da je Austro–Ugarska u BiH–u, kad je zauzela ove krajeve 1878. godine, zatekla čak 97 posto nepismenoga stanovništva,¹⁾ da nije bilo nikakva modernoga školstva: ni osnovnoga ni srednjoškolskoga, a pogotovo ne gimnazijskoga i sveučilišnoga.

Zadaća ovoga članka je sažeto opisati ulogu katoličkih škola u procesu postavljanja temelja modernoga školstva te opismenjavanja i širenja kulture tijekom XX. st. u ovim krajevima što, valja napomenuti, nije bila zadaća jedino katoličkih škola već su one bile, kao i drugdje po svijetu, dio širega školskoga lanca. No, s obzirom na širinu teme i velik vremenski raspon iz naslova, ovaj tekst, koji je ionako uvelike prekoračio opseg koji su mu zadali priređivači ovoga Međunarodnoga stručnog skupa,²⁾ može biti samo pregledan, i to u vrlo sažetom obliku. Sastavljen je od pet cjelina. Ponajprije je riječ o najstarijim katoličkim školama u BiH–u prije 1878.; zatim, u sljedećem razdoblju, o početku duhovnoga druženja s Europom; treće poglavlje bavi se različitim katoličkim školama koje su postojale; četvrto školama za odgoj katoličkih svećenika; peto katoličkim školskim centrima koji se pojavljuju krajem XX. st.

1. NAJSTARIJE KATOLIČKE ŠKOLE

U razdoblju prije 1878. postojale su samo škole u vlasništvu vjerskih zajednica. Sve su osnovane tijekom XIX. st., sve odreda bile su vrlo niske ka-

¹⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982., str. 105; V. Bogičević, *Pismenost u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.

²⁾ U dopisu sudionicima Skupa priređivači su izričito odredili ovako: "Tekstovi trebaju biti dužine do 15 autorskih kartica..." a pisani s dvostrukim razmakom. No, kad je riječ o ovoj temi stvari su ipak morale ispasti malo drukčije.

kvoće, a mnoge nisu ni djelovale redovito. Iako ima onih koji smatraju da je na području Bosne najstarija katolička škola nastala u Livnu 1820., ipak oni koji bolje poznaju ovu tematiku smatraju da je prva osnovna škola te vrste u povijesti BiH–a započela s radom u Tolisi 1823., u vlastitoj zgradi koju je te godine podigao župnik fra Ilija Starčević i za učitelja iz Slavonije doveo Iliju Boričića, prvoga kvalificiranoga učitelja u povijesti hrvatskoga školstva u BiH–u.³⁾ U Hercegovini je, međutim, prva katolička škola otvorena 1852. u Mostaru⁴⁾ uz zgradu biskupske rezidencije čije će vodstvo poslije 1872. preuzeti časne sestre milosrdnice.

Sve vjerske škole prije 1878. pohađala su malobrojna djeca određene vjere, pa tako i katoličke škole. Primjerice 1871. na području današnje Bosne bilo je 26 katoličkih škola koje su vodili fratri provincije “Bosne Srebrene”, a u 21 od njih, za koje se ima podatke, bilo je ukupno 814 učenika. Za pet ostalih ne postoje podaci o broju đaka.⁵⁾ U Hercegovini je u ovom razdoblju osnovano 12 katoličkih škola, ali nisu sve, kao ni one u Bosni, djelovale stalno, a ni njih nije pohađao velik broj djece. Tako je u dvije katoličke škole u Mostaru 1871. godine bilo samo 96 učenika, a u seoskim okružjima broj je bio još manji i uvjeti mnogo teži. U materijalnom smislu bosanske škole stajale su bolje i bile su brojnije negoli hercegovačke jer su gotovo redovito primale pomoć preko austrijskoga konzulata u Sarajevu. No, stanje glede pismenosti u Hercegovini je, prema nekim studijama, u prosjeku bilo bolje negoli u Bosni jer je tamo bilo više ljudi koji su znali čitati i pisati zato što u drugoj polovici XIX. st. u nekim dijelovima Hercegovine nisu bili rijetki putujući učitelji koji su opismenjivali ljude. Takav učitelj bi, na poziv nekoga sela ili više njih, a redovito uz posredovanje župnika, neko vrijeme proboravio i poučavao u jednome mjestu, a poslije obavljene pouke odlazio u drugo.⁶⁾ U početku su bili dovođeni uglavnom iz Dalmacije, a kasnije su njihov posao nastavljali neki njihovi domaći učenici. Za posao koji su obavljali plaćao ih je sam narod, a poznato je da su djelovali u posljednjih tridesetak godina turske uprave.

2. POČETAK DUHOVNOGA DRUŽENJA S EUROPOM

Godinu dana poslije dolaska austrougarske vlasti, godine 1879., prema službenim državnim podacima, na području cijelog BiH–a bilo je 535 musli-

³⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 25–27

⁴⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, 42

⁵⁾ Usp. R. Drljić, *Kratak pregled katoličkog pučkog školstva u Bosni kroz XIX vijek*, u *Kalendar sv. Ante*, Sarajevo, 1942., str. 173 – Prema M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 76

⁶⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, 40–47

manskih škola koje se nazivalo mektebi, u kojima se učilo gotovo samo nešto vjeronauka, a pohađalo ih je 23 603 učenika. Pravoslavnih škola bilo je 56 s 3523 polaznika te 54 katoličke s 2295 učenika.⁷⁾ Sve odreda bile su u vrlo jadnu stanju. Stoga se, bez ikakva pretjerivanja, dvadeseto stoljeće u povijesti BiH–a može nazvati stoljećem opismenjavanja. Vrlo dobri temelji tomu procesu udareni su baš za vrijeme austrougarske vlasti kad su osnovane prve moderne niže škole, gimnazije te započelo više školstvo i sagrađene prve moderne školske građevine. Tako je povijest dosudila da u kulturnoj povijesti BiH–a upravo dva posljednja desetljeća XIX. st. i dva prva desetljeća XX. st. označe prekretnicu koja je značila početak duhovnoga druženja s modernom Europom.

2.1. Velik prinos katoličkih škola

Uloga novoga školstva u procesu širenja pismenosti bila je odlučujuća. A prinos katoličkih škola koje su, sve dok ih komunistička vlast nije zabranila poslije 1945., redovito bile najkvalitetniji dio izobrazbenoga sustava u ovim krajevima, osobito je cijenjen. Ta tvrdnja o kvaliteti katoličkih škola koje su pohađala ponajviše katolička djeca, a koje će u sljedećem razdoblju voditi ponajviše pripadnice različitih ženskih redovničkih zajednica, nije pretjerana. Naime, osim priznanja službenih inspekcija koja se mogu naći zabilježena po raznim publikacijama, opravdanost takve tvrdnje dokazuje i službeni podatak, objavljen poslije državnoga popisa pučanstva iz 1910., prema kojemu je u toj godini u BiH–u bilo već oko 23 posto pismenih katolika. Odnosno, tada je bilo još 77,45 posto nepismenih katolika, a 89,92 posto nepismenih pravoslavaca i čak 94,65 posto nepismenih muslimana.⁸⁾

Međutim, ovdje treba primijetiti da se u broju pismenih katolika, koji je spomenut, ne kriju samo domaći Hrvati već i doseljeni pripadnici različitih naroda u Monarhiji koji su u međuvremenu bili došli kao državni službenici zbog obavljanja različitih poslova: Austrijanci, Česi, Mađari, Poljaci i Hrvati izvan BiH–a jer nije bilo domaćih školovanih ljudi koji bi bili sposobni preuzeti takve obveze. Pa ipak, usprkos tomu, iako će i među katolicima u seoskim sredinama još uvijek biti mnogo otpora, osobito prema školovanju ženske djece, zahvaljujući svećenstvu koje je na mnogo strana, gdje nije bilo škola po župama, organiziralo analfabetske tečajeve, katolici su pokazivali najveće zanimanje za školovanje mladeži što na svoj način pokazuju statistički rezultati spomenutoga

⁷⁾ Usp. *Izvištaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, Zajedničko ministarstvo financija, Zagreb, 1906., str. 136; M. Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972., str. 24 i 30

⁸⁾ Usp. *Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Herzegowina vom 10. Oktober 1910*, Sarajevo, 1912., str. XLVI

popisa stanovništva prema kojima je, prema vjerskoj pripadnosti, odnos muškaraca i žena koji su znali pisati i čitati godine 1910. bio sljedeći:⁹⁾

Vjere	Muškarci	Žene	Svega
Muslimani	24 568	637	25 205
Pravoslavci	50 038	13 167	63 205
Katolici	49 468	26 375	75 843

Pa ipak, unatoč naporima koje je vlast činila na podizanju škola, godine 1905. jedna osnovna škola u BiH–u dolazila je u prosjeku tek na svakih 145 km², odnosno 4455 stanovnika,¹⁰⁾ što je u seoskim okružjima, a ruralan je bio gotovo cijeli BiH, doslovce stvarno onemogućavalo da djeca dolaze u školu iz udaljenih sela. Naime, treba znati da BiH nije bio gusto naseljen te da seoska naselja redovito nisu bila okupljena oko neke jezgre, već su skupine od po nekoliko kuća još i danas razasute i vrlo često udaljene jedne od drugih, što ilustrira podatak maloga broja stanovnika na čak onoliko četvornih kilometara.

Za razliku od muslimana i pravoslavaca, katolici su gojili veliko povjerenje u austrougarske državne škole koje su mogla pohađati sva djeca. Zapravo, s dolaskom nove vlasti prvi put u povijesti BiH–a otvorene su viševjerske škole, što je bila novost koja je na mnogo strana bila primljena s nepovjerenjem. No, kako su djeca doseljenika, koji su najčešće bili također katolici, tj. djeca toga najbogatijega i najkulturnijega dijela stanovništva redovito pohađala državne škole, te zato što je sarajevski nadbiskup Josip Stadler,¹¹⁾ kao i najveći dio svećenstva, otvoreno podržavao takav način školovanja, domaćim katolicima su ta dva razloga bila dovoljan motiv da i sami sve više postaju otvoreni.

3. RAZLIČITE VRSTE KATOLIČKIH ŠKOLA

S dolaskom austrougarske vlasti i usporedo s osnivanjem državnih škola, polako su se gasile katoličke škole iz turskoga razdoblja koje obično i nisu imale stalne i kvalificirane učitelje, tako da su s vremenom posvema prestale djelovati. Godinom u kojoj se gase obično se smatra 1883.¹²⁾ Preostale su jedino one osnovne škole koje su već vodile časne sestre milosrdnice u Sarajevu,

⁹⁾ Usp. *Die Ergebnisse der Volkszählung in Bosnien und der Herzegowina...*, str. 22 i 32

¹⁰⁾ Usp. *Izvjestaj o upravi...*, str. 137

¹¹⁾ Usp. P. Jurišić, *Erzbischof Josip Stadler auf den Spuren dreier Kulturen. Entwicklung der religionspädagogischen Tätigkeit der katholischen Kirche in Bosnien und Herzegowina während der österreichisch-ungarischen Regierung (1878–1918)*, EOS Verlag, St. Ottilien, 1992.

¹²⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 112–113

Mostaru i još nekim mjestima. Iste sestre su u idućem razdoblju osnivale nove škole, a njima su se u širenju mreže katoličkih škola poslije 1878. pridružile još neke ženske redovničke zajednice. Uz osnovne škole časnih sestara, u sljedećem razdoblju osnovano je 11 viših djevojačkih škola, jedna učiteljska škola, više stručnih škola, tri sjemenišne klasične gimnazije i tri visoke filozofsko–teološke škole. Gotovo sve one, mijenjajući ponekad službeno nazivlje u skladu s promjenama državnoga ustrojstva na ovom području, djelovale su do kraja Drugoga svjetskoga rata, kada su bile zabranjene i oduzete, a sve časne sestre protjerane iz BiH–a, osim što je jednoj sjemenišnoj gimnaziji i jednoj filozofsko–teološkoj školi, kao što ćemo vidjeti, bio dopušten rad i poslije 1945.

3.1. Škole časnih sestara

Milosrdne sestre sv. Vinka Paulskoga, koje su iz Zagreba, na poziv apostolskoga vikara Paškala Vuičića u Sarajevo došle 1871., u Mostar, na poziv tamošnjega apostolskog vikara Anđela Kraljevića, stigle 1872., a zatim u još neka mjesta, bile su prve časne sestre u povijesti BiH–a koje su se zastalno nastanile u tim krajevima. U oba ova grada one su, odmah nakon svojega dolaska, preuzele brigu o već postojećim katoličkim školama i nastavile ih voditi. Njihov dolazak predstavljao je svojevrsnu prekretnicu u katoličkom školstvu u BiH–u zato što s njihovim dolaskom započinje stalna prisutnost kvalificiranih učitelja koji nastavu organiziraju služeći se prokušanim pedagoškim metodama europskoga školstva.¹³⁾

Kad je 1879. u Sarajevu izgorjela zgrada njihove Ženske pučke škole, koja je bila podignuta 1875. uz pomoć župnika fra Grge Martića, prestalo se s radom do 1880., kad je obnovljena i zgrada i škola. Međutim, prvi sarajevski nadbiskup Josip Stadler (1881.–1918.), nakon dolaska u Sarajevo početkom 1882., nije bio zadovoljan uvjetima u kojima je škola djelovala, pa je već u lipnju iste godine kupio zemljište i darovao ga sestrama da na njemu izgrade samostan, crkvu i školu. Moderna zgrada Zavoda sv. Vinka bila je dovršena već u studenome 1883. kad su se u nju uselile i sestre i učenice a, kako se broj učenica povećavao, zgrada je nadograđivana 1888. i 1899. U novim prostorijama, u kojima je postojao i dom za djevojčice, djelovale su dvije škole: četverogodišnja Ženska pučka škola i od 1886. četverogodišnja Viša djevojačka škola u koju se upisivalo poslije završenoga četvrtoga razreda osnovne škole, a koja je bila prva katolička škola te vrste u BiH–u. Osim u Sarajevu, Milosrdnice su vodile i sljedeće osnovne škole: Dolac kod Travnika (1872.), Derventa (1872.), Banja

¹³⁾ Usp. H. Ćurić, *Osnovne škole milosrdnih sestara u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turske (1871–1878)*, Naša škola, Sarajevo, 1953.

Luka (1872.), Mostar (1872.), Livno (1874.), Travnik (1881.), Žepče (1883.), Tomislavgrad (1884.), Brčko (1886.), Bugojno (1894.) i Ljubuški (1898.) te Žensku zanatsku školu u Mostaru (1937.) i Sarajevu (1939.).

Ova družba, osim u Sarajevu, imala je domove za smještaj učenica još u Derventi, Travniku i Brčkom, a njezine članice radile su i u sarajevskom konviktu Hrvatskoga kulturnoga društva “Napredak” (1907.). Uz sarajevsku, ta je Družba imala više djevojačke škole još u Livnu (1911.–1918.) i Travniku (1883.).¹⁴⁾

Klanjateljice Krvi Kristove dolaze, u dogovoru s trapistima koji su već imali jedan samostan kod Banje Luke, iz Beča u Banju Luku 1879. godine i šire se ponajviše na području sjeverozapadne Bosne gdje je živjelo mnogo doseljenih Nijemaca i Talijana. Odmah nakon dolaska osnovale su osnovnu hrvatsko–njemačku školu u Budžaku kod Banje Luke (1880.) gdje je bilo prvo mjesto njihova boravka. Kasnije su podigle i vodile škole u Bosanskom Aleksandrovcu (1885.), njemačku u Banjoj Luci (1890.), Topoli (1888.), Gornjoj Topoli (1899.), Donjoj Topoli (1914.), talijansko–hrvatsku u Mahovljanima (1894.), žensku školu na hrvatskom u Bihaću (1894.), u Bosanskoj Gradišci (1898.), Zenici (1903.) i Jajcu (1912.).

Ove sestre vodile su i više djevojačke škole u Budžaku (1887.), Banjoj Luci (od 1894. do 1918. na njemačkom, od 1918. na hrvatskom), Bihaću (1898.), Zenici (1919.) i Jajcu (1913. na njemačkom, a od 1917. i na hrvatskom).¹⁵⁾

Družba Kćeri Božje ljubavi, na poziv nadbiskupa Josipa Stadlera, prve svoje članice šalje iz Beča u Sarajevo 1882. godine. One su vodile po jednu osnovnu školu u Sarajevu u svojim zavodima sv. Josipa (1882.) i sv. Augustina (na njemačkom od 1893. do 1918., na hrvatskom od 1918. do 1945.), u Breškama kod Tuzle (1884.) i Tuzli (na njemačkom i hrvatskom od 1883. do 1918., na hrvatskom od 1918. do 1945.).

Dvije više djevojačke škole imala je ova redovnička zajednica u sarajevskim zavodima sv. Josipa (1883.) i sv. Augustina (1893.) te jednu u zavodu sv. Kraljice sv. krunice u Tuzli (od 1888. do 1918. na njemačkom i hrvatskom, od 1918. do 1924. na hrvatskom). Viša djevojačka škola u Tuzli prerasla je 1924. u Građansku školu trgovačkoga smjera (1924.), u istom zavodu kasnije

¹⁴⁾ Usp. *Kratka povijest Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Zagrebu*, Vrhovno starješinstvo Družbe, Zagreb, 1935., passim; B. Vračić–A. Kovačić, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu 1845.–1995. II.: Družbine filijale*, Družba sestara milosrdnica, Zagreb, 1998., str. 427–563

¹⁵⁾ Usp. A. Maraone, *Klanjateljice Krvi Kristove u Crkvi i svijetu*, Provincijalna uprava, Zagreb, 1986., passim; F. Šutić–I. Kezić, *S povjerenjem u Krv Jaganjčevu. Povijest hrvatske provincije sestara Klanjateljica Krvi Kristove*, Provincijalna uprava, Zagreb, 1984., passim

je osnovana i Ženska stručna škola (1936.), a u Zavodu sv. Josipa u Sarajevu petnaestak godina je djelovala i Ženska stručna škola (1929.).

U posebnu pak zaslugu ovoj redovničkoj zajednici treba ubrojiti osnutak i vođenje Ženske učiteljske škole u Sarajevu (1884.). Bila je to prva učiteljska škola u BiH–u uopće jer je državna škola za učitelje otvorena tek 1886. a za učiteljice 1911. Nastava je u ovoj školi trajala tri godine do 1903., četiri godine do 1930., pet godina do 1941. te ponovno četiri godišta do 1944. kad je polagan posljednji završni ispit. Prema sigurnim podacima zna se da je u tih šezdeset godina djelovanja škole diplomiralo 830 učiteljica. Ali, kako za tri godišta (1897., 1915. i 1916.), kad je škola također djelovala, nema podataka o broju onih koje su pristupile završnom ispitu, smije se zaključiti da je Ženska učiteljska škola odgojila oko 850 učiteljica.¹⁶⁾ Bio je to, bez ikakve sumnje, vrlo velik prinos širenju kulture na ovom području jer su te učiteljice školovale nove naraštaje djece. Polaznice ove škole izdavale su neko vrijeme i list *Bosilje* (1919.–1920.).¹⁷⁾

Družba sestara Služavaka Maloga Isusa jedina je ženska redovnička zajednica nastala na području BiH–a. Osnovao ju je 1890. sarajevski nadbiskup Josip Stadler sa zadaćom da se sestre brinu osobito o napuštenoj i siromašnoj djeci i starcima. U mjestu svojega nastanka ova družba je imala posebne domove koje su obično nazivale ubožnicama, za siromašnu mušku i žensku djecu koja su pohađala škole kod drugih časnih sestara sve do 1904. kad je, nakon što je osposobljeno nekoliko sestara za učiteljice, u njihovu zavodu “Betlehem” otvorena četverogodišnja osnovna škola za djecu iz oba sirotišta, a od 1921. su je pohađala i neka djeca iz grada. Škola je morala biti zatvorena nakon dolaska komunističke vlasti 1945.¹⁸⁾

Školske sestre trećega reda sv. Franje, na poziv biskupa Paškala Bucunjića, dolaze 1899. iz Maribora najprije u Mostar, gdje odmah nakon dolaska otvaraju sirotište. Pučke škole kasnije su otvorile i vodile u Bijelom Polju kod Mostara (1913.), Međugorju (1935.) i Mostaru (1944.), ženske stručne škole u Konjicu (1932.), Lištici (1936.), Trebinju (1925.) i Čapljini (1936.) te Doma-

¹⁶⁾ Usp. A. Caratan–B. Mutić, *Provincija Božje providnosti Družbe Kćeri Božje ljubavi 1882.–1982.*, Kačić, Split–Zagreb, 1982., passim

¹⁷⁾ Glede uvida u povijest katoličke periodike u BiH–u usp. Đ. Pejanović, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850–1941*, Svjetlost, Sarajevo, 1949., str. 85; S. Kovačić, *Bibliografija katoličke periodike u Bosni i Hercegovini do 1976.*, u *Nova et vetera*, Sarajevo, br. 1/1977., str. 181; I. Puljić, *Kroz povijest katoličkog tiska u Bosni i Hercegovini*, u I. Balukčić–F. Topić (prir.), *Stoljeće Vrhbosne 1887–1987.*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo, 1996., str. 27 – Svako sljedeće spominjanje katoličkih periodičkih izdanja poziva se na ove radove, a prije svega na onaj Kovačićev.

¹⁸⁾ Usp. M. Mijoč, “Stogodišnji razvoj Družbe sestara Služavki Malog Isusa”, u AA. VV., *Sto godina u službi Malog Isusa 1890–1990*, Vrhovna uprava Družbe, Zagreb, 1994., str. 35.; AA. VV., *Vez ljubavi u tkanju jedne povijesti. Družba služavki malog Isusa*, Vrhovna uprava Družbe, Zagreb, 1990., str. 58–59

ćinsku djevojačku školu u Mostaru (1924.) i Trebinju (1936.), a djelovale su i kao pomoćno osoblje u đlačkom domu “Petar Svačić” Hrvatskoga kulturnoga društva “Napredak” u Mostaru. Članice ove družbe dolaze u Bosnu trideset godina poslije (1929.). Nastanjuju se najprije u Visokom a kasnije u Varešu osnivaju petogodišnju stručnu školu (1936.) te pučku školu u Varešu (1941.) i Novom Šeheru (1943.).¹⁹⁾ K tome, u više mjesta u Hercegovini ove su sestre imale dječja obdaništa i druge oblike pouke, osobito ženske mladeži.²⁰⁾

3.1.1. Društvene okolnosti i širenje katoličkih škola

Poslije preuzimanja BiH–a nova vlast je puno radila na podizanju pučkih škola i pomagala je podizanje onih koje su vodile časne sestre. Međutim, kako su Bosna i Hercegovina bile vrlo zaostale u svakom smislu, izgradnja prometnica, željeznice, smještaj vojske i organizacija državne i policijske uprave po svojoj važnosti bile su prvih desetljeća pred državnom vlasti u prednosti. O tome pišu i sama državna izvješća: “Ne bješe moguće odmah iza okupacije otpočeti sa radikalnom reformom školstva. Jer niti su toga dopuštala financijska sredstva, što ih je zemlja tada imala, niti za to dovoljno sposobnog učiteljskog osoblja na raspoloženju. Valjalo se, daklen, najprije time zadovoljiti da se otpočne: državnom kontrolom nad školama što su postojale, potpomaganjem iz državnih sredstava pojedinih konfesionalnih škola, kojima se bolje rukovalo i osnivanje tek najpotrebnijih javnih škola.”²¹⁾ Pa ipak, u školskoj godini 1908./1909. bilo je 29 pučkih katoličkih škola koje su vodile časne sestre s 2858 đčaka od kojih su 1899 bili dječaci a 959 djevojčice.²²⁾

3.1.2. Uvjeti rada i status katoličkih škola

Sve te škole, koje su tek protokom vremena stvarale normalne uvjete za rad, imale su status privatnih konfesionalnih škola s pravom javnosti koje je ponekima, između dva svjetska rata, bilo oduzimano pa opet vraćano. U svojem radu ugledale su se u nastavne planove i programe državnih pučkih škola²³⁾

¹⁹⁾ Usp. Arhiv Provincije u Sarajevu, “Kronika provincije bosansko–hrvatske Školskih sestara sv. Franje Prečistog Srca Marijina”, str. 13–14

²⁰⁾ Usp. B. N. Palac, *Školske sestre trećega reda sv. Franje u Hercegovini*, Provincijalat, Potoci–Mostar 1975., passim; M. S. Kodrić–B. N. Palac, *Školske sestre franjevke Krista Kralja, Povijest–poslanje–život*, Hrvatske provincije, Mostar–Sarajevo–Split 1987., str. 180–183; N. B. Palac, *Stoljeće života, Školske sestre franjevke Krista Kralja u Hercegovini 1899.–1999.*, Provincijalat, Mostar, 2000., str. 112–126; T. Vukšić, *Školske sestre franjevke u Hercegovini i mostarski biskupi prema dokumentima arhiva Biskupskoga ordinarijata u Mostaru*, u *Hrvatska misao* (Sarajevo) 15–16/2000., str. 124–144 i 17/2000., str. 114–145

²¹⁾ *Izještaj o upravi...*, str. 136

²²⁾ Usp. V. Bogičević, *Razvitak osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463–1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1965., str. 225

²³⁾ Usp. V. Bogičević, *Razvitak osnovnih škola...*, str. 226

imale su jednaku organizaciju školske godine, način ispita, ocjena itd. Sve te škole uspjele su izgraditi vlastite zgrade, a nerijetko su imale i vlastita imanja od kojih su dijelom uzdržavale siromašne učenice koje su stanovale u njihovim domovima. Učiteljice u tim školama bile su redovito članice redovničke zajednice koja je bila vlasnik škole i nisu primale posebnu nagradu za rad u školama, pa je, prema državnim izvješćima, školovanje u tim školama bilo jeftinije negoli u drugima.²⁴⁾ Nastavni kadar je bio vrlo kvalificiran. U prvim danima bile su to sve učiteljice koje su završile potrebne učiteljske škole u Zagrebu ili negdje u Austriji, a poslije 1884., kad je u Sarajevu osnovana učiteljska škola, na učiteljska mjesta ponajviše su dolazile sestre upravo iz te škole. Učenici su bili u najvećem broju, naravno, katoličke vjere ali su ih pohađala i djeca drugih vjeronazora jer su škole, ovisno o raspoloživom broju mjesta, bile otvorene za sve.

Mnogi roditelji su, iako su morali plaćati školarinu, u te škole upisivali žensku djecu radije negoli u državne, koje su bile besplatne, zato što su bile vrlo kvalitetne te stoga što je u njima bilo mnogo pouke iz domaćinstva i različitih oblika ženskoga ručnoga rada. Tu visoku kvalitetu priznavala im je također kasnija ideologizirana stručna literatura u kojoj je napisano i ovo: “U školama se sticala solidna osnovna naobrazba, jer su škole bile dobro opremljene sa učilima i školskim knjigama, a radna disciplina je na većoj visini nego u drugim školama. Broj učenika u ovim školama kretao se od 2500 do 3500, a to nije bio mali broj u to vrijeme. Ovaj broj učenika znatno je povećao ukupan procent hrvatske djece obuhvaćene školom.”²⁵⁾

Država je u svojem budžetu predviđala određene svote za te škole, a i bogatiji su roditelji bili dužni davati predviđen prinos. Primjerice, posljednje godine prije Prvoga svjetskoga rata država je za ove škole izdvojila 21 600 kruna koje su bivale raspoređivane proporcionalno, ovisno o broju učenika koje je neka škola imala.²⁶⁾ Redovito su, iako ne sve, u svojem službenom nazivu nosile pridjev “katolički”. No, nijedna nije mogla biti nazvana nacionalnim imenom “hrvatska” jer to država nije dopuštala. Dapače, kad je nadbiskup Stadler 1917. u Čardaku osnovao *Hrvatsku katoličku školu*, što je bila prva škola u BiH–u s hrvatskim nacionalnim imenom, kotarski predstojnik u Gradačcu zabranio je rad toj školi, a to je svojom odlukom potvrdilo i Zajedničko ministarstvo financija, ustvrdivši u svojem dopisu Nadbiskupskom ordinarijatu u Sarajevu: “Katolički ordinarijat je u zabludi u pogledu naziva škole, jer se u pogledu privatnih škola bez odobrenja Vlade ne smiju vršiti nikakve promjene.

²⁴⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 116

²⁵⁾ M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 117

²⁶⁾ Usp. V. Bogičević, *Razvitak osnovnih škola...*, str. 223

Ministarstvo je u sadašnjim prilikama protivno svim novotarijama, koje bi mogle da odvedu nespo razumu.”²⁷⁾

3.2. Način rada i problemi poslije 1918.

Godine 1918., nakon raspada Austro–Ugarske i nastanka nove državne tvorevine na Balkanu, najveći broj katoličkih škola iz prethodnoga razdoblja nastavio je sa svojim djelovanjem a, kao što je već bilo upozoreno, nastale su i neke nove katoličke škole časnih sestara, što vrijedi ponajviše za Hercegovinu. I dalje su bile smatrane privatnim konfesionalnim školama s pravom javnosti za koje su se, međutim, često časne sestre morale energično boriti jer su njihovo pravo javnosti državne vlasti nerijetko oduzimale ili ga nisu htjele dati za ponovno osnovane škole.²⁸⁾ Ovdje kao primjer spomenimo samo Učiteljsku školu u Zavodu sv. Josipa u Sarajevu, bez sumnje najvažniju katoličku školu kojoj je 18. travnja 1924. oduzeto pravo javnosti da bi joj, nakon prosvjeda, bilo vraćeno. Zatim, 31. srpnja 1925. službeno je zabranjen rad svim konfesionalnim učiteljskim školama u tadašnjoj državi, pa i ovoj u Sarajevu, što je novi ministar Stjepan Radić opozvao. Godine 1927. propisala je državna vlast da se u prvu godinu može upisati samo 30 učenica, iako ih se već bilo upisalo 108, na što su časne sestre prosvjedovale pa je vlast popustila.²⁹⁾ Osim toga, više puta prijetila je velika opasnost katoličkim školama jer ih državna vlast, posebice u kritičnim razdobljima, nije blagonaklono gledala, pa su i katolički biskupi nekoliko puta javno prosvjedovali.³⁰⁾

3.2.1. Zabrana katoličkih škola

Gotovo sve škole časnih sestara djelovale su do kraja Drugoga svjetskog rata ili su, zbog ratnih nepogoda, sa svojim radom prekinule tijekom rata. Međutim, poslije toga komunistička je vlast časnim sestrama zabranila svako školsko djelovanje, oduzela gotovo sve njihove posjede i zgrade i, konačno, u jednom trenutku posvema zabranila svaku njihovu prisutnost u redovničkom odijelu na cijelom području BiH–a.

Tako je završila svijetla epoha katoličkih škola časnih sestara od kojih ni do danas ni jedna nije obnovljena, ali časne sestre u posljednjih nekoliko

²⁷⁾ V. Bogičević, *Razvitak osnovnih škola...*, str. 220 – Usp. T. Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.–1903.)*, *Povijesno–teološki prikaz*, Teološki institut, Mostar, 1994., str. 97

²⁸⁾ Usp. B. N. Palac, *Školske sestre trećega reda sv. Franje...*, passim; B. Vračić–A. Kovačić, *Sestre milosrdnice...*, passim

²⁹⁾ Usp. A. Caratan–B. Mutić, *Provincija Božje providnosti...*, str. 59–60

³⁰⁾ Usp. B. Goluža, *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini 1918.–1941.*, *Bosna i Hercegovina – zemlja katolika, pravoslavaca i muslimana*, Teološki institut, Mostar, 1995., str. 171–181

godina rade u katoličkim školskim centrima od kojih neki djeluju u zgradama nekadašnjih škola časnih sestara i o kojima će tek biti govora.

4. ŠKOLE ZA ODGOJ KATOLIČKIH SVEĆENIKA

U XX. stoljeću u BiH–u je bilo šest škola za odgoj katoličkih svećenika: tri klasične gimnazije, koje su bile otvorene svima, i tri visoke filozofsko–teološke škole u kojima su studirali kandidati za svećeništvo. Klasične gimnazije djelovale su u Travniku, Visokom i Širokom Brijegu, a dvije visoke filozofsko–teološke škole u Sarajevu i jedna u Mostaru.

4.1. Klasične gimnazije

Velik prinos širenju kulture, posebice među Hrvatima u BiH–u, dale su tri crkvene klasične gimnazije. Odgojile su mnoge naraštaje budućih uglednih intelektualaca, kulturnih radnika, književnika, znanstvenika, teologa, povjesničara, svećenika i biskupa.

4.1.1. Gimnazija u Travniku

Nadbiskupska klasična gimnazija u Travniku započela je prvim okupljanjem učenika 6. siječnja 1882. Zapravo, bila je to pripravna škola u kojoj je obuka započela 9. siječnja, a tu pripravu započela su 22 đaka³¹⁾. Sama je gimnazija službeno otvorena 3. listopada 1882. Nastava je započela dva dana kasnije, 5. listopada, s 32 učenika prvoga razreda, 12 sjemeništara i 20 vanjskih³²⁾ od kojih je 27 dočekalo kraj školske godine. Iz godine u godinu povećavao se broj za jedan naraštaj pa je osmogodišnja gimnazija kompletirana u šk. god. 1889./1890. Zgrada za školu i sjemenište građena je od 1882. do 1888. “gotovo samim darovima inozemstva, dok je zemaljska vlada dala samo zemljište, građevno drvo i 30 000 K”.³³⁾ Zemljište za gradnju poklonila je vlada a, kad je bila dovršena, bila je to prva moderna i najveća školska građevina u BiH–u. Sve troškove uzdržavanja gimnazije i odgojnih zavoda (uprava, nastavno osoblje, posluga) podmirivala je državna vlast koja je bila preuzela obvezu cjelovita

³¹⁾ M. Papić krivo veli da je gimnazija otvorena 6. siječnja s osam učenika. Zapravo, tada se samo okupilo prvih osam budućih učenika kod Erika Brandisa, prvoga voditelja ove škole koji je samo dan prije toga bio stigao u Travnik. (Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 134). Kako pišu sami isusovci, bila je to samo neka vrsta pripravne škole za buduću pravu školu. (Usp. K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa i gimnazije*, u K. Zabeo, *Travnička spomenica prigodom pedeset–godišnjice Nadbiskupskog sjemeništa i Nadbiskupske velike gimnazije u Travniku 1882.–1932.*, Akademija “Regina Apostolorum”, Sarajevo, 1932., str. 99–100

³²⁾ Usp. K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa...*, str. 120 i 137

³³⁾ Usp. K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa...*, str. 125

financiranja po jedne ovakve ustanove triju velikih vjerskih zajednica.³⁴⁾ Besplatnih mjesta za svećeničke kandidate u početku je bilo 96, i to za sarajevsku nadbiskupiju 64 te 16 za biskupiju banjalučku i 16 za mostarsku i trebinjsku zajedno.³⁵⁾ No, kasnije će se taj ograničavajući broj mijenjati. Vodstvo škole, internata za svećeničke kandidate i internata za obične učenike bilo je povjereno isusovcima koji su imali veliko iskustvo u vođenju takvih ustanova po Europi. Stoga i nije iznenađujuće da je na svršetku XIX. st., prema izvješću vladina delegata koji je predsjedao završnim ispitima u klasičnim gimnazijama u BiH–u, nadbiskupska klasična gimnazija u Travniku po svojoj kakvoći nadmašivala sarajevsku klasičnu gimnaziju koja je dotada općenito bila smatrana najboljom u BiH–u.³⁶⁾ Nastava se odvijala prema planovima i programima koji su bili primjenjivani u svim takvim gimnazijama u Monarhiji, a cijelo vrijeme svojega djelovanja bila je otvorena đacima svih vjera. Broj učenika stalno je rastao, pa se u nekim godinama penjao na više od 400³⁷⁾ a do 1932., kad je gimnazija proslavila pedeset godina djelovanja, maturiralo ih je 637.³⁸⁾ Nastavni jezik bio je hrvatski, iako je, ovisno o državnim uređenjima koja su se smjenjivala, bio nazivan različito.³⁹⁾

Gimnazija je nekoliko puta mijenjala službeno ime. Na osnovi usmenoga odobrenja ministra Szlávyja, do 1891. najprije se zvala “Nadbiskupska javna gimnazija”. Ali, kako veli jedan svjedok tih događanja: “Samo se na žalost propustilo zatražiti od ministra, da svoje obećanje i službenim aktom dokumentira.” Naime, Kállay, koji je 1883. naslijedio Szlávyja, nije htio ni čuti za odobrenje javnosti toj školi, pa se stoga od 1891. nazivala “Nadbiskupska velika gimnazija”. A kad je pravo javnosti zemaljska vlada odobrila 16. srpnja 1916., napisavši da se svjedodžbe travničke gimnazije “imaju smatrati jednako valjanima sa svjedodžbama bosansko–hercegovačkih zemaljskih gimnazija”, ova je škola dobila ime “Nadbiskupska velika gimnazija u Travniku s pravom javnosti”. Budući da je ovo odobrenje javnosti bilo dano samo na pet godina, 1921. nova ga je vlast obnovila, ali samo na tri godine. S istekom tog odobrenja prijetila je opasnost da ne bude produljeno, pa su biskupi intervenirali kod nekih ministara te je 9. veljače 1924. pravo javnosti produljeno na neodređeno

³⁴⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 135–137; isti, *Školstvo u Bosni i Hercegovini...*, str. 123

³⁵⁾ Usp. K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa i gimnazije...*, str. 185

³⁶⁾ Usp. Arhiv Bosne i Hercegovine, Zajedničko ministarstvo financija 9040/BH 1899.; T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987., str. 315

³⁷⁾ Usp. K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa i gimnazije...*, str. 137

³⁸⁾ Usp. K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa i gimnazije...*, str. 161

³⁹⁾ Usp. T. Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca...*, str. 114–115; K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa...*, str. 152

vrijeme, a javnost je samom maturalnom ispitu priznata tek 27. ožujka 1926.⁴⁰⁾ Škola je imala biblioteku koja je 1930. raspolagala s oko 30 000 knjiga, nastavne kabinete među najbogatijima u školama ove vrste. Prirodopisni kabinet bio je poznat i izvan BiH–a, a među profesorima je bilo više zapaženih pisaca, prirodoslovaca, arheologa, povjesničara i teologa.⁴¹⁾ Djelovala je do ožujka 1945., kad je morala prestati s radom. Kasnije komunističke vlasti nisu dopustile njezino otvaranje, već su nacionalizirale sve: školu, crkvu, internate, samostan, imanje te u gimnazijskoj zgradi otvorile svoje škole, a ostale prostore namijenile u druge svrhe. Tijekom postojanja ove gimnazije učenici su izdavali više listova: *Glas kmetičke vile* (ili *Kmetička vila*), *Smilje*, *Travnički gjak*, *Travaniško smilje*, *Travničko smilje* i *Nada*.⁴²⁾

4.1.2. Gimnazija u Visokom

Franjevačka klasična gimnazija u Visokom započela je, zapravo, u Kreševu 1882., kad su bosanski fratri odlučili sve svoje dotadašnje samostanske škole objediniti u jednu.⁴³⁾ Prve godine škola je radila s tri godišta, a upravitelj joj je bio fra Grga Martić. Sljedeće godine premještena je u samostan Guča Gora kod Travnika gdje je, jer se željelo nastavu organizirati na način kako je radila državna klasična niža gimnazija u Sarajevu, 1886./1887. otvoren četvrti razred. Peti razred otvoren je 1897. a šesti 1900. kad je škola prešla u Visoko, u novu zgradu koja je bila u međuvremenu izgrađena. Sedmi razred javlja se tek 1913., a osmi u šk. god. 1914./1915. kad je i ova škola kompletirana kao klasična osmogodišnja gimnazija. Ta škola u Visokom dobila je 5. srpnja 1920. pravo javnosti na tri godine⁴⁴⁾ koje je 3. srpnja 1924. produljeno na neodređeno vrijeme, a maturalni ispit 1926. Gimnazija, koja je bila otvorena i đacima drugih vjera, radila je redovito do 6. lipnja 1945., kad je naredbom republikoga Ministarstva prosvjete obustavljen njezin rad. No, gimnazija je pred kraj te kalendarske godine nastavila raditi sa šest razreda, a ministarstvo je 16. veljače 1946. odobrilo nastavak rada. Međutim, isto ministarstvo je drugim aktom od 18. studenoga 1946., zabranilo rad, pa gimnazija nije radila u šk. god. 1946./1947. No, 27. studenoga 1947. to je ministarstvo odobrilo nastavak rada, ali uz uvjet da škola sprema samo franjevački podmladak pod imenom “Franjevačko sjemenište”, s tim da njezine svjedodžbe ne vrijede ni za kakve škole osim za

⁴⁰⁾ Usp. K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa i gimnazije...*, str. 154–155

⁴¹⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 136–137

⁴²⁾ Usp. S. Kovačić, *Bibliografija katoličke periodike...*, str. 183–192

⁴³⁾ Usp. AA. VV., *Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882–1982*, Franjevačka gimnazija, Visoko, 1983., passim

⁴⁴⁾ M. Papić krivo tvrdi da je ova gimnazija dobila pravo javnosti u šk. god. 1914./1915. Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 129

teološke fakultete. Školi su bili oduzeti veliki dijelovi zgrade, pa je radila u vrlo otežanim uvjetima. Međutim, kasnije su oduzeti dijelovi postupno vraćani, pa se rad polako normalizirao, ali od 1950., u skladu s tadašnjom državnom reformom školstva, gimnazija je radila s četiri razreda. Godine 1968. vraćeno joj je ime “Franjevačka klasična gimnazija u Visokom”. Ta gimnazija, koja se cijelo vrijeme svojega postojanja uzdržava brigom samih fratara, državnom pomoći, prinosima iz nekih zaklada i pomoću nekih crkvenih dobrotvornih ustanova iz inozemstva, u svojoj najbrojnijoj godini, neposredno prije Drugoga svjetskog rata (1940./1941.), upisala je čak 562 učenika. Naravno, od početka ima vrlo kvalitetnu knjižnicu koja je 1945. brojila oko 16 000 a 1982. oko 50 000 svezaka. Cijelo vrijeme postojanja ove gimnazije najveći dio njezinih profesora, kao i danas, bili su sami fratri, kvalificirani za taj posao, ali i poneki laik za rijetke predmete za koje fratri nisu imali spremna čovjeka.⁴⁵⁾ Đaci ove gimnazije pokrenuli su više svojih listova: *Narodno blago*, *Češagija*, *Polet*, *Cvijet*, *Zvijezda*, *Tercijansko kolo*, *Konviktorac* i *Nov cvijet*.⁴⁶⁾

4.1.3. Gimnazija na Širokom Brijegu

Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu započela s radom 1889./1890. Sljedeće godine otvoren je drugi razred, 1897./1898. treći, 1899./1900. četvrti, 1902./1903. peti, 1904./1905. šesti, 1916./1917. sedmi, a 1917./1918. osmi razred.⁴⁷⁾ Uz neka ograničenja, škola je dobila pravo javnosti 19. srpnja 1918., a 19. svibnja 1926. posvema je izjednačena s državnim gimnazijama. Nastavnici u njoj bili su samo fratri. Za najveći broj njih treba reći da su bili kvalificirani više nego je bilo potrebno za održavanje gimnazijske nastave. Naime, primjerice u šk. god. 1938./1939. od 20 profesora fratara čak njih 15 imalo je doktorate znanosti koje su stekli na raznim europskim sveučilištima, što je svakako bila velika garancija visoke kvalitete škole i čemu je uvelike pridonosila i biblioteka koja je 1939. brojila oko 18 000 knjiga. Od 1903. škola je primala i učenike koji nisu bili franjevački kandidati, a kad je 1929. pokraj škole izgrađen i dom za takve, koji su također vodili fratri, broj učenika se povećao. Kako je godinu dana prije toga (1928.) bila dovršena nova moderna školska zgrada, bile su stvorene sve pretpostavke za uspješan rad. I broj učenika se stalno povećavao, pa je 1940./1941. dosegao brojku 425. Škola se uzdržavala prinosima Hercegovačke franjevačke provincije, pomoću iz državnoga budžeta i darovima dobrotvora iz inozemstva.

⁴⁵⁾ Usp. AA. VV., *Franjevačka klasična gimnazija u Visokom...*, str. 121–147

⁴⁶⁾ Usp. S. Kovačić, *Bibliografija katoličke periodike...*, str. 185–202

⁴⁷⁾ Usp. J. Tomašević–Koška, *Istina o ubijenoj gimnaziji* (vlastita naklada), Zagreb, 1977., passim; *Šematizam Franjevačke provincije Uznesenja Bl. Dj. Marije u Hercegovini 1977.*, Provincijalat, Mostar, 1977., str. 79–80; K. Rotim, *Široki Brijeg* (privatna naklada), Široki Brijeg, 1994., str. 52–64

Radila je sve do pred kraj Drugoga svjetskog rata. Zapravo, pri padu Širokoga Brijega u partizanske ruke, 7. veljače 1945., cijeli samostan, crkva, gimnazija i dom bili su posvema devastirani, dijelom spaljeni i uništeni, a učenici su se razbježali. Partizani su poubijali 13 aktivnih i još 11 bivših profesora⁴⁸⁾ te gimnazije a vlast je poslije toga zabranila rad gimnaziji i oduzela sve njezine prostorije, zgradu škole i dom za đake i u njima otvorila svoje škole. Dok je škola radila pod vodstvom franjevac, đaci su neko vrijeme izdavali list *Ljiljan*.⁴⁹⁾

4.2. Visoke filozofsko–teološke škole

Sve do 1890. na području BiH–a nije bilo nikakva visokoga školstva u modernom smislu te riječi. Zapravo, nije ga ni moglo biti jer do spomenute godine na tom području nikada nije postojala nijedna kompletna gimnazija čiji bi se svršeni đaci, poslije položenoga ispita zrelosti, mogli upisati na studij sveučilišne naravi. Pretpostavke te vrste ispunile su se na kraju šk. god. 1889./1890. kad je svoje gimnazijsko školovanje priveo kraju prvi naraštaj travničkih učenika iz 1882. i položio ispit zrelosti. Od njih 32, koliko ih je u prvom upisanom naraštaju započelo gimnaziju ujesen 1882., nakon osam godina školovanja maturalni ispit položila su samo petorica. Osim što treba primijetiti da su sva petorica kasnije studirali teologiju i postali svećenici sarajevske nadbiskupije, važno je naglasiti da su upravo ta petorica bili prvi studenti uopće koji su studirali u BiH–u nakon što su završili pravu gimnaziju, kao što se to već dugo činilo u drugim područjima po Austro–Ugarskoj Monarhiji i drugim europskim zemljama. Stoga se čini prikladnim zabilježiti njihova imena: kasniji sarajevski nadbiskup Ivan Šarić, kateheta Nikola Đebić, kateheta i župnik Nikola Odić, župnik Stjepan Oršić te župnik i kanonik Andrija Predmerski.⁵⁰⁾

4.2.1. Vrhbosanska katolička teologija

Vrhbosanska katolička teologija, koja je u povijesti nekoliko puta mijenjala svoje službeno ime a danas se tako zove, primila je prve studente 1. rujna 1890. Taj datum “ima se smatrati formalnim rođendanom prve obrazovne ustanove moderne sveučilišne razine u povijesti BiH–a”⁵¹⁾ jer od početka upisuju samo one studente koji imaju završenu gimnaziju i položen ispit zrelosti. Teologija je, međutim, djelovala u Travniku⁵²⁾ u zgradi sjemenišne gimnazije do kraja ak. god. 1892./1893. zato što je njezina zgrada u Sarajevu dovršena i bila

⁴⁸⁾ Usp. J. Tomašević–Koška, *Istina o ubijenoj gimnaziji...*, str. 69

⁴⁹⁾ Usp. S. Kovačić, *Bibliografija katoličke periodike...*, str. 195

⁵⁰⁾ Usp. K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa i gimnazije...*, str. 158

⁵¹⁾ T. Vukšić, *Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca...*, str. 117

useljiva tek 1893. A kad je dovršena, “spadala je u najreprezentativnije zgrade tadašnjeg Sarajeva”.⁵³⁾ Studij je u početku trajao četiri akademske godine, a program studija bio je kopija programa Bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu. Svi profesori i odgojitelji, kao u travničkoj gimnaziji, i ovdje su bili isusovci. Godine 1924. studij je pretvoren u petogodišnji i tako je ostalo sve do 1944. kad je Teologija morala prestati s radom. Prekid je potrajao sve do 1969. zato što je u zgradi bila najprije njemačka, a onda partizanska bolnica, pa vojska i, na kraju, studentski dom. Osim toga, 25. prosinca 1946. republičko ministarstvo prosvjete zabranilo je svaki rad ovoj ustanovi, a 1959. nacionaliziran je veći dio zgrade. Godine 1969. Crkva je od države otkupila oduzete dijelove, pa je u jesen te godine Teologija ponovno započela raditi, ali kao šestogodišnji filozofsko–teološki studij. Do 1972. ponovno su je vodili isusovci, a otada svjetovni svećenici. Tijekom posljednjega rata Teologija nije prekidala s radom: četiri godine djelovala je u Bolu na otoku Braču (1992.–1996.).

Čitavo vrijeme postojanja Teologija se uzdržavala na razne načine: prinosima države i Crkve za vrijeme Austro–Ugarske, a kasnije najviše darovima dobrotvora iz inozemstva i katoličkih vjernika iz BiH–a. Između brojnih studenata koji su ovdje započinjali naukovanje njih oko 580 je u proteklom razdoblju postalo svećenicima raznih biskupija i redovničkih zajednica, a 14 nekadašnjih studenata, profesora i odgojitelja postali su biskupi. Danas ima oko 70 studenata, svećeničkih kandidata i laika te isto toliko studenata laika na Teološkom institutu u Mostaru (1987.) koji djeluje u sastavu ove Teologije. S druge strane, Teološki institut u Sarajevu, koji je 1991. osnovan zajedno s Franjevačkom teologijom iz Sarajeva, zbog nedostatka dovoljnog broja redovitih studenata, ima samo izvanredni studij. Teologija je nekada izdavala časopis *Život* (1919.–1922.) i znanstvenu seriju *Vrela i prinosi*.⁵⁴⁾ Danas pak izdaje nekoliko serija knjiga i dva časopisa (*Vrhbosnensia*, *Mladi teolog*), a posjeduje biblioteku s više od 50 000 knjiga.⁵⁵⁾

4.2.2. Franjevačka bogoslovija u Mostaru

Franjevačka bogoslovija u Mostaru osnovana je 1895. i sve do svojega zatvaranja 1945. djelovala je u franjevačkom samostanu u tom gradu. Do 1933.

⁵³⁾ *Travnička spomenica* činjenicu boravka Teologije u Travniku ukratko bilježi ovako: “Kad su prvi seminarci svršili gimnaziju, bila je tu 3 godine (1890.–1893.) i bogoslovija, pa se zato zavod može ponositi, da je pod svojim krovom imao prvo od pamtivijeka više, akademsko učilište Bosne i Hercegovine.” (K. Z.(abeo), *Prvi počeci travničkog sjemeništa i gimnazije...*, str. 140)

⁵⁴⁾ M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 140

⁵⁴⁾ Usp. S. Kovačić, *Bibliografija katoličke periodike...*, str. 191–195

⁵⁵⁾ Usp. P. Sudar–F. Topić–T. Vukšić, *Vrhbosanska katolička teologija 1890–1990., Zbornik radova znanstvenoga simpozija održanog u Sarajevu 3. i 4. srpnja 1991. prigodom obilježavanja stote obljetnice postojanja Bogoslovije*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo–Bol, 1993., passim

djelovala je kao četverogodišnja visoka škola, a tada je uvedeno i peto godište studija. Bogoslovija je školovala kandidate Hercegovačke franjevačke provincije koji su dolazili iz škole na Širokom Brijegu. No, gimnazija na Širokom Brijegu je tek 1918. kompletirala programe uvođenjem osmoga razreda, a time i maturalnoga ispita, pa prethodni studij u ovoj Bogosloviji treba smatrati samo uvjetno visokoškolskim. No, i mnogi hercegovački fratri odlazili su studirati u inozemstvo gdje su najčešće završavali i dvije posljednje godine osnovnoga teološkoga studija.

Tijekom 50 godina svojega postojanja Bogoslovija se uzdržavala prinosom Provincije, iz zaklade cara Josipa II.,⁵⁶⁾ davanjima države i darovima dobročinitelja iz inozemstva, a profesori su bili hercegovački fratri. Ali, poslije upada partizana u Mostar, ubojstva sedmorice fratara iz samostana i oduzimanja dijelova zgrade u kojima je djelovala, Bogoslovija je morala prestati s radom koji nikada više nije obnovljen.⁵⁷⁾

Godine 1900. u ovoj je bogosloviji započeo izlaziti mjesečnik *Kršćanska obitelj* (1900.–1918. i 1938.–1945.) koji su izdavali “učitelji franjevačkog bogoslovnog sjemeništa u Mostaru”, a poslije su se pojavili *Ruža* i *Stopama otaca* koje je izdavala katolička bogoslovska mladež.⁵⁸⁾

4.2.3. *Franjevačka teologija u Sarajevu*

Franjevačka teologija u Sarajevu, kao četverogodišnji studij filozofije i teologije, nakon što je u ovom gradu na Bistriku napravljena prikladna zgrada, započinje 1909. preseljenjem studenata iz Livna gdje su 1905. bile sjedinjene tzv. samostanske škole iz Livna i Kraljeve Sutjeske koje su postojale otprije.⁵⁹⁾ Kao i ona u Mostaru, dugo je ova Bogoslovija primala na studij kandidate koji nisu imali završenu cijelu gimnaziju. No, od 1915., kad je kompletirana gimnazija u Visokom, i ova Bogoslovija također u formalnom smislu postaje visoko učilište. Godine 1942. Teologija preseljava u novu zgradu u istom gradu i 1944. proglašava se fakultetom u okolnostima koje nisu dokraja razjašnjene, a ni prisvojeni naslov nije bio duga vijeka. Novu zgradu Teologije oduzela je komunistička vlast 1947., pa se morala vratiti na svoje staro mjesto. Zapravo, to je jedina bogoslovija u BiH–u kojoj je bio dopušten rad i poslije 1945. Godine

⁵⁶⁾ Car Josip II., kapitalom od 214 000 kruna, osnovao je 1785. zakladu iz koje se imalo pomagati školovanje franjevačkih kandidata iz BiH–a. Usp. *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine...*, str. 195

⁵⁷⁾ Usp. M. Papić, *Hrvatsko školstvo...*, str. 138–139; *Šematizam Franjevačke provincije...*, str. 30

⁵⁸⁾ Usp. S. Kovačić, *Bibliografija katoličke periodike...*, str. 184–196; Đ. Pejanović, *Štampa Bosne i Hercegovine...*, str. 56; T. Kruševac, *Bosansko–hercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978., str. 157–158

⁵⁹⁾ Usp. K. Karin, *Kratki prikaz visokog školstva u prošlosti Bosne Srebrene i program budućeg rada*, u *Dobri Pastir*, Sarajevo 1970., str. 159–170

1968. preselila se u novu zgradu u Neđarićima gdje, kao šestogodišnji studij, i danas djeluje. No, od jeseni 1992. do ožujka 1997., zbog ratnih okolnosti, Teologija je djelovala u Samoboru. Njezina zgrada bila je devastirana, a biblioteka pokradena ili uništena.

Nekoliko desetljeća poslije Drugoga svjetskog rata ovdje su studirali i članovi Hercegovačke franjevačke provincije, pa su u to vrijeme, zajedno s bosanskim fratrima, kao profesori djelovali i neki fratri iz Hercegovine. Danas nosi naslov *Franjevačka teologija* i priprema kandidate Franjevačke provincije “Bosne Srebrene”.

Zbor franjevačkih bogoslova izdavao je u Livnu književno–poučni list *Polet* (1899.–1909.), a poslije je studentska mladež izdavala *Luč* i *Kalendar svetoga Ante*.⁶⁰⁾ Franjevačka teologija danas izdaje tri periodičke publikacije (*Bosna franciscana*, *Jukić* i *Bilten Franjevačke teologije*).

Čitavo vrijeme svojega postojanja Franjevačka teologija uzdržavala se, ovisno o vremenu i okolnostima, prinosima Provincije, državnih vlasti, iz zaklade cara Josipa II., darovima iz inozemstva i katoličkih vjernika.⁶¹⁾

5. KATOLIČKI ŠKOLSKI CENTRI

Tradicija dobroga katoličkoga osnovnoga i srednjega školstva u BiH–u nasilno je posvema prekinuta 1945. I nije ga bilo gotovo cijelih 50 godina, odnosno sve do 1994., kad je usred rata u Sarajevu, Vrhbosanska nadbiskupija osnovala prvi Katolički školski centar i započela raditi prva katolička škola poslije Drugoga svjetskog rata. Poslije toga osnovano je još pet takvih školskih centara: po jedan u Zenici, Tuzli, Travniku i Konjicu te jedan u Žepču koji je u vlasništvu Hrvatske salezijanske provincije.⁶²⁾

U sastavu *Katoličkoga školskoga centra* “*Sv. Josipa*” u Sarajevu, koji je u prostorijama nekadašnje Učiteljske škole časnih sestara Kćeri Božje ljubavi osnovan 19. studenoga 1994., djeluju Osnovna škola, Srednja medicinska škola i Opća–realna gimnazija te područna Osnovna škola u naselju Stup koja djeluje u prostorijama državne osnovne škole. Budući da je zgrada bivše Učiteljske škole, u času kad je dana Crkvi na uporabu, bila u vrlo lošem stanju, najprije je

⁶⁰⁾ Usp. S. Kovačić, *Bibliografija katoličke periodike...*, str. 183–193

⁶¹⁾ Usp. M. Karamatić, *Franjevci Bosne srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878–1914.*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1992., passim; *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine...*, str. 195; *Bilten Franjevačke teologije*, Franjevačka teologija, br. 1/1997.98., Sarajevo, 1998. (korice)

⁶²⁾ O naravi i poslanju novih katoličkih škola usp. razmišljanja Pere Sudara, pomoćnoga sarajevskoga biskupa i promicatelja katoličkoga školstva: *Katoličke škole ovdje i sada. – Komu i zašto?*, u *Vrhbosna* (Sarajevo) 2/1996., str. 115–119 i *Katoličko školstvo u Bosni i Hercegovini*, u *Hrvatski narodni godišnjak 1998.*, HKD Napredak, Sarajevo, 1997., str. 241–253

temeljito obnovljena. Kao i u drugim katoličkim centrima, te škole otvorene su svima i pohađaju ih djeca različitih vjera te djeca nekih stranaca koji obavljaju razne službe u ovom gradu. Uz centar je otvoren i dom s oko 80 mjesta sa zasebnim odjeljenjima za mušku i žensku srednjoškolsku katoličku mladež koja pohađa jednu od ovih škola, a nisu podrijetlom iz Sarajeva. U svim tim školama stalno radi oko 95 profesora, nastavnika i učitelja koji rade s 1153 učenika na početku šk. god. 2001./2002.

U sastavu *Katoličkoga školskoga centra "Sv. Pavla"* u Zenici, koji je otvoren u jesen 1995., djeluju dvije škole: Osnovna i Opća–realna gimnazija s ukupno 545 učenika na početku šk. god. 2001./2002. Do jeseni 2001. djelovale su u iznajmljenim prostorijama, a otada u vlastitoj zgradi koja je ponovno izgrađena.

Katolički školski centar "Sv. Franje" u Tuzli osnovan je također u jesen 1995. Otada u njemu djeluje Opća–realna gimnazija, a od 2001. i Osnovna škola u koje je u jesen 2001. upisano 560 učenika. Do početka šk. god. 2001./2002. Centar je djelovao u iznajmljenim prostorijama, a otada u vlastitoj novoj zgradi.

Katolički školski centar u Konjicu, koji je osnovan u rujnu 1997., ima samo Osnovnu školu koja djeluje u prostorijama državne osnovne škole. Iako je načelno otvorena svima, ovu školu pohađa oko 50 učenika, uglavnom katolika i nekoliko pravoslavaca.

Katolički školski centar "Petar Barbarić" u Travniku djeluje u prostorijama nekadašnje poznate travničke gimnazije od 28. rujna 1998. Cijela zgrada, koja je zasada samo djelomično vraćena Crkvi na uporabu, u vrlo je trošnom stanju. Stoga se nju od početka temeljito obnavlja, usporedo s odvijanjem nastavne djelatnosti u dvije škole: Osnovnoj i Općoj–realnoj gimnaziji. U šk. god. 2001./2002. u Osnovnu školu upisalo se oko 250, u Gimnaziju oko 470 učenika, a uz Gimnaziju postoji i sjemenište za svećeničke kandidate te dom za učenike koji dolaze izdaleka.

Katolički školski centar "Don Bosco" u Žepču započeo je raditi 20. rujna 1999. U njemu djeluju Tehničko–obrtnička škola, koju pohađa oko 250 učenika, i Opća gimnazija, s oko 240 đaka, te područno odjeljenje Gimnazije u Usori sa svojih oko 100 polaznika koje poučava oko 40 profesora. Taj Centar vode svećenici Hrvatske salezijanske provincije koji su u Žepču izgradili moderne prostore za te škole.

Cijeli ovaj zahtjevni projekt novoga katoličkoga školstva, za koji svi pokazatelji govore da funkcionira vrlo dobro, vodi mons. dr. Pero Sudar, pomoćni sarajevski biskup i povjerenik za školstvo u Nadbiskupiji. Katolički školski centri koje, osim onoga u Žepču, kao ravnatelji vode svećenici Vrhbo-

sanske nadbiskupije, sa svojim školama uključeni su 1997. u “Europski odbor za katoličko školstvo” (*Comité Européen pour l’Enseignement catholique*). U obavljanju nastave slijede vlastiti nastavni plan i program koji je izrađen i prihvaćen na seminaru djelatnika Katoličkih školskih centara u Neumu 1997. Neki od njih izdaju vlastite listove, a od proljeća 2001. godine svi centri izdaju zajednički list *Izvori*.

ZAKLJUČAK

Solidni temelji katoličkom školstvu u BiH–u postavljeni su u dva posljednja desetljeća XIX. st., za vrijeme austrougarske uprave ovim krajevima. Nekoliko redova časnih sestara upravo tada započinje širiti mrežu svojih osnovnih škola koje smještaju uglavnom u većim gradovima i mjestima. U prvoj polovici XX. st. katoličke škole dosegnule su zavidnu razinu, a neke su smatrane najboljima u BiH–u. Nekima od njih pripada i povijesno prvenstvo: npr. Ženska učiteljska škola u Sarajevu, koju su vodile sestre Kćeri Božje ljubavi, prva je te vrste, a Vrhbosanska teologija prva visoka škola u modernom smislu u povijesti BiH–a. Uz to, časne sestre osnivaju i vode također 11 viših djevojačkih škola te nekoliko stručnih.

Neizmjerne važne bile su također tri klasične gimnazije koje je osnovala i vodila Katolička crkva: Nadbiskupska klasična gimnazija u Travniku, Franjevačka klasična gimnazija u Visokom i Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu te tri visoke filozofsko–teološke škole: Vrhbosanska u Sarajevu, čijim osnivanjem 1890. započinje visoko školstvo u BiH–u, te Franjevačka teologija u Sarajevu i Franjevačka bogoslovija u Mostaru.

Sve te škole, osim franjevačke gimnazije u Visokom i Franjevačke teologije u Sarajevu, zabranjene su poslije 1945. i nikada više nisu obnovljene osim što je Vrhbosanska teologija obnovila rad 1969., a Nadbiskupska gimnazija u Travniku 1998.

Od 1994. Crkva otvara nove katoličke školske centre u sastavu kojih djeluju različite škole. Dosada su takvi centri osnovani u Sarajevu, Travniku, Tuzli, Zenici, Žepču i Konjicu. Pohađaju ih ponajviše katolička djeca, ali su, kao i nekadašnje katoličke izobrazbene ustanove, otvoreni sljedbenicima različitih vjera i pripadnicima različitih naroda.

CATHOLIC SCHOOL SYSTEM IN BOSNIA–HERZEGOVINA IN TWENTIETH CENTURY (Summary)

During the last two decades of nineteenth century, solid foundations for Catholic school system in Bosnia–Herzegovina were laid due to Austrian–Hungarian administration of this region. In that very period, several Congregations of women religious began opening their primary schools, mainly in larger towns and localities. In the first half of twentieth century Catholic schools reached a significant level, while some of them were considered the best ones in Bosnia–Herzegovina. Several of these schools were historically first of their kind, like Girls Teachers Training School in Sarajevo and Vrhbosnian School of Theology which was first modern university level school in the history of Bosnia–Herzegovina. Beside general education in their schools, nuns opened and operated also eleven “higher” girls schools and several “professional” schools in the sense of Austrian and Yugoslav education systems.

Three so called classical high schools (where Latin and Greek was essential part of the curriculum), opened and run by the Catholic Church, contributed enormously toward educating generations of young intellectuals. These were: Archdiocesan Classical High School at Travnik, Bosnia–Franciscan Classical High School at Visoko and Herzegovina–Franciscan Classical High School at Široki Brijeg. An important role was also played by three Theological seminaries: Vrhbosnian School of Theology at Sarajevo which was opened in 1890 and with which began modern university level education in Bosnia–Herzegovina, Bosnia Franciscan Theology in Sarajevo and Herzegovina Franciscan Theology in Mostar.

All of these schools, except for Bosnia–Franciscan Classical High School at Visoko and Bosnia Franciscan Theology at Sarajevo, were closed down by communist regime in 1945 and were not allowed to operate during the whole period of that regime (1945–1991). However, thanks to insistence of the Holy See and upon numerous interventions of Archbishop Čekada, Vrhbosnian Theological Seminary was enabled to reopen in 1969.

A new era of Catholic school system began in 1994 when first Catholic School Center was opened in Sarajevo by the Archdiocese of Sarajevo and the Congregation of Daughters of Divine Charity. Similar School Centers were gradually opened in Zenica, Tuzla, Travnik, Konjic and Žepče. Most of students in these schools are of course Catholics, but new Catholic School

Centers do accept students of different religious and ethnic identities, as did the old Catholic educational institutions.

(Translated by Mato Zovkić)